

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2025.02.485>

JEL classification: Q18, H56, O15

UDC: 338.439-044.922:338.245

Дмитро КИРИШУН

аспірант,

кафедра фінансів, банківської справи та страхування,

Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

E-mail: kurushyndmutro@gmail.com

ORCID iD: 0009-0009-3875-7133

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРІЙ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Продовольче забезпечення традиційно розглядається як фундаментальна економічна категорія, що охоплює систему механізмів формування, розподілу та споживання продуктів харчування для задоволення потреб населення. У класичних та неокласичних концепціях акцент зосереджувався на ринкових механізмах, державному регулюванні та міжнародній торгівлі у формуванні стійкої системи продовольчого забезпечення. Воєнні конфлікти докорінно змінюють цю парадигму, оскільки призводять до руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, блокування експортних маршрутів і загострення загроз продовольчого дефіциту. За таких обставин продовольче забезпечення набуває не лише економічного, а й гуманітарного та безпекового виміру, адже від його ефективності залежить життєздатність соціуму та стійкість держави.

Метод (методологія). У роботі використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, а саме: аналізу й синтезу – для дослідження еволюції теоретичних концепцій продовольчого забезпечення від класичних до сучасних підходів та виявлення їх обмежень у кризових умовах; історико-логічного – для дослідження трансформації теоретичних засад продовольчого забезпечення під впливом воєнних викликів; систематизації – для виділення нових моделей продовольчої політики, що сформувалися в умовах воєнного конфлікту; порівняння – для здійснення компаративного аналізу українського досвіду формування продовольчої стійкості з практиками ЄС та африканських країн; діалектичного – для розкриття суперечностей між традиційними ринковими механізмами та потребами кризового управління продовольчими системами; абстрактно-логічного – для побудови теоретичних моделей воєнної продовольчої економіки та соціально-інклюзивного забезпечення; узагальнення результатів – при формуванні висновків щодо трансформації парадигми продовольчого забезпечення в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Результати. Класичні та неокласичні економічні теорії заклали основу аналізу продовольчого забезпечення, розглядаючи його як стратегічний ресурс і сферу дії ринкових механізмів та міжнародної торгівлі. У другій половині XX ст. посилилися інституційні підходи, які акцентували на ролі держави й міжнародних організацій у стабілізації продовольчих систем. Війна в Україні виявила вразливість глобалізованої моделі та спричинила формування нових концепцій – воєнної продовольчої економіки, інституційно-безпекової парадигми, теорії локальної стійкості та «кризового фермерства». У результаті продовольча політика набула міждисциплінарного характеру, поєднавши економічні, безпекові, соціальні та гуманітарні виміри й перетворившись на ключовий елемент національної та глобальної безпеки.

© Дмитро Киришун, 2025

Отримано: 19.04.2025 р.

Рекомендовано до друку: 10.05.2025 р.

Опубліковано: 28.05.2025 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати:

Киришун Д. Трансформація теорій продовольчого забезпечення під впливом війни.. *Економічний аналіз*. 2025. Том 35. № 2. С. 485-497. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2025.02.485>

Ключові слова: продовольча політика; концепція продовольчої безпеки; класичні та неокласичні теорії; інституційна економіка; цифрові технології; соціально-інклюзивна модель.

Вступ

Продовольче забезпечення традиційно визначається як одна з фундаментальних категорій економічної науки, що охоплює систему механізмів формування, розподілу та споживання продуктів харчування для задоволення потреб населення. Упродовж тривалого періоду ця категорія вивчалася переважно через призму економічних механізмів виробництва та споживання, забезпечення рівноваги між попитом і пропозицією, а також формування оптимальних умов для продовольчої безпеки держави. У класичних та неокласичних концепціях акцент зосереджувався на значенні ринкових механізмів, державного регулювання та міжнародної торгівлі у формуванні стійкої системи продовольчого забезпечення. Проте воєнні конфлікти як екстремальне явище докорінно змінює парадигму осмислення продовольчої політики.

Бойові дії призводять до руйнування виробничої й транспортно-логістичної інфраструктури, скорочення виробничих потужностей, блокування експортних маршрутів, зростання цінової волатильності та загострення загроз продовольчого дефіциту. За таких обставин продовольче забезпечення набуває не лише економічного, а й чітко вираженого гуманітарного та безпекового виміру, адже від його ефективності безпосередньо залежить життєздатність соціуму, соціальна стабільність і навіть стійкість держави в цілому. Це зумовлює адаптацію існуючих теоретичних підходів до продовольчої безпеки. Класичні економічні концепції, що базуються на ринкових принципах і державній політиці, інтегруються з новими підходами, які враховують інституційні, гуманітарні та воєнно-безпекові аспекти. Внаслідок цього формується модифікована теоретична база, що дозволяє пояснити специфіку функціонування системи продовольчого забезпечення у кризових умовах, визначити її ключові ризики та окреслити напрями підвищення стійкості.

Сучасні дослідження засвідчують, що війна стає каталізатором переосмислення класичних

теорій продовольчого забезпечення. Роботи А. Сміта, Т. Мальтуса та Д. Рікардо заклали економічне підґрунтя для аналізу виробництва, споживання й міжнародної торгівлі, однак в умовах криз вони виявляються недостатніми. Д. Норт акцентував на ролі інституцій, а сучасні автори, зокрема Дж. Клапп (J. Clapp), С. Бене (C. Béné), С. Фолке (C. Folke), В. Адгер (W. Adger), розвинули підходи до стійкості та ризик-менеджменту в продовольчих системах. У дослідженнях FAO та KSE Institute наголошується на значенні локальних ініціатив, цифрових платформ і зовнішньої підтримки донорів у забезпеченні продовольчої безпеки під час воєнних викликів. Таким чином, науковий дискурс поступово зміщується від економічних моделей рівноваги до міждисциплінарних концепцій стійкості, інклюзії та цифровізації.

Мета статті

Метою статті є дослідження та теоретичне обґрунтування трансформацій класичних і сучасних концепцій продовольчого забезпечення під впливом воєнних дій, аналізі формування нових підходів – воєнної продовольчої економіки, концепцій продовольчої стійкості, інформаційно-цифрової та соціально-інклюзивної моделей, а також визначення їхньої ролі у формуванні ефективної продовольчої політики України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Упродовж тривалого часу у науковій літературі домінували класичні підходи до аналізу продовольчого забезпечення, які заклали фундамент сучасних досліджень у цій сфері. Ще представники класичної політичної економії розглядали продовольство як базову категорію, що визначає рівень добробуту суспільства та стійкість економічного розвитку.

Так, Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» підкреслював, що достатня кількість продовольства є основою суспільного добробуту, а ефективність його виробництва залежить від поділу праці та вільної конкуренції [1]. Томас Мальтус, розвиваючи свою теорію

народонаселення, звертав увагу на структурну проблему співвідношення зростання населення та обмеженості продовольчих ресурсів, що створює ризики голоду та соціальної нестабільності [2]. Давід Рікардо у концепції порівняльних переваг обґрунтував, що міжнародна спеціалізація та вільна торгівля сільськогосподарською продукцією сприяють більш раціональному використанню ресурсів і підвищують рівень продовольчої забезпеченості [3]. Таким чином, у класиків простежується бачення продовольства як стратегічного ресурсу, що визначає не лише економічну динаміку, але й соціальну рівновагу.

Подальшого розвитку ці ідеї набули у межах неокласичної теорії, яка зосереджувалася на ринкових механізмах саморегуляції попиту та пропозиції [4]. Відповідно до цього підходу, система продовольчого забезпечення розглядалася як результат дії конкурентних ринків, де ціни виступають головним регулятором обсягів виробництва та споживання. Передбачалося, що у вільному ринковому середовищі забезпечується автоматичне досягнення рівноваги між потребами населення та виробничими можливостями аграрного сектору.

Водночас у другій половині ХХ ст. посилювалося значення інституційної економіки, представниками якої є Д. Норт та О. Вільямсон. У центрі їхнього аналізу перебувають інститути – як формальні (законодавчі норми, контракти, державна політика), так і неформальні (традиції, звичаї, довіра), що визначають ефективність функціонування продовольчих систем. Інституційний підхід підкреслює, що ринок не здатний самостійно забезпечити стійкість продовольчого забезпечення, і тому важливою умовою є активна роль державних і міжнародних організацій у регулюванні продовольчих потоків, управлінні ризиками та захисті прав усіх учасників ринку [5–6].

Значний вплив на формування сучасних підходів зробила концепція продовольчої безпеки, розроблена під егідою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO). У ній продовольча безпека визначається як стан, за якого кожна людина постійно має фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних і поживних

продуктів харчування. Основними складовими цього підходу є наявність продовольства, його доступність для населення, стабільність постачання та належна якість харчових продуктів [7]. Зазначена концепція стала універсальною аналітичною основою для формування національних і міжнародних стратегій продовольчої політики.

Таким чином, класичні та неокласичні теорії створили фундамент для аналізу продовольчого забезпечення як економічного процесу, що визначається дією ринкових механізмів і міжнародної торгівлі.

Воєнні дії в Україні, як і інші масштабні військові конфлікти ХХ–ХХІ ст., стали потужним каталізатором перегляду усталених теоретичних засад продовольчого забезпечення. Війна розкрила вразливість глобалізованих продовольчих систем, які, за умов відносної стабільності, ґрунтувалися на принципах вільної торгівлі, міжнародного поділу праці та регулятивної ролі держави у формуванні ринкової рівноваги. Традиційні підходи, засновані на ідеях ринкової ефективності, інституційної підтримки та глобальної інтеграції, виявилися неспроможними пояснити функціонування продовольчих систем у надзвичайних умовах, коли руйнуються виробничі та логістичні ланцюги, зростають трансакційні витрати, а доступ до ресурсів визначається не ринковою конкуренцією, а політико-безпековими чинниками.

Як зазначає Д. Норт, формальні інститути забезпечують стабільність лише за умов відносної передбачуваності середовища, тоді як війна радикально змінює звичні умови діяльності та вимагає формування альтернативних механізмів виживання [8]. За таких обставин зростає роль неформальних практик, соціальних мереж довіри та локальних ініціатив, які здатні компенсувати обмежену дієздатність державних і міжнародних структур. Такі тенденції простежувалися під час воєн у Сирії, Іраку чи на Балканах, де локальні громади та дрібні виробники ставали ключовими агентами забезпечення населення продовольством.

Водночас війна в Україні зумовила появу нового теоретичного виміру продовольчої політики, у якому економічна логіка тісно

переплітається з безпековою, гуманітарною та соціальною. Як відзначають сучасні дослідники, у кризових умовах ринок втрачає здатність саморегуляції, а продовольство набуває статусу «публічного блага», доступ до якого має забезпечуватися через поєднання державних, міжнародних та локальних механізмів [9]. Саме тому сучасні воєнні виклики сприяють трансформації не лише практичних інструментів аграрної політики, а й фундаментальних теоретичних засад розуміння продовольчого забезпечення як поняття, що виходить за межі економічних підходів і стає частиною парадигми національної та глобальної безпеки.

Найбільш відчутною трансформацією сучасної концептуалізації продовольчої політики стало визнання продовольчої безпеки до рівня базового компоненту національної безпеки, що функціонує поряд із військовою, енергетичною та екологічною складовими. У контексті глобалізаційних процесів продовольчі системи традиційно інтерпретувалися як інтегральна частина ринкових механізмів і елемент світових ланцюгів створення доданої вартості, проте війна в Україні чітко окреслила їхню критичну роль у забезпеченні життєздатності держави. Відповідно до досліджень українських науковців, продовольство трансформується з виключно економічної категорії у стратегічний ресурс, який детермінує не лише параметри споживання, але й рівень соціальної стабільності, довіри до влади та морально-психологічну стійкість населення [10]. Зарубіжні дослідники підкреслюють, що в умовах геополітичних конфліктів продовольчі системи стають інструментом «стратегічної зброї» та засобом впливу на політичні процеси [11–12]. Дефіцит продовольства або порушення логістичних ланцюгів постачання провокують соціальні протести, посилюють політичну дестабілізацію і підривають внутрішню стабільність держави. З огляду на це, інституційно-безпекова парадигма передбачає розгляд продовольчої політики в тісному взаємозв'язку з оборонною та внутрішньою безпекою.

Міжнародні організації (FAO, OECD, World Bank) системно закликають країни до створення стратегічних продовольчих резервів,

розвитку інтервенційних механізмів та захисту критичної аграрної інфраструктури. Досвід Ізраїлю та Південної Кореї, які ще з середини ХХ ст. формували багаторівневі системи продовольчої безпеки з акцентом на стратегічні запаси та технологічні інновації, став прикладом для країн, що зазнали впливу воєнних ризиків. Україна після 2022 р. активно адаптує подібні підходи: зокрема, створено державні та регіональні механізми резервування зерна, запроваджуються інтервенційні фонди, розробляються спеціальні програми підтримки аграріїв у постраждалих від бойових дій регіонах.

Важливою складовою цієї парадигми є захист критичної аграрної інфраструктури – елеваторів, логістичних вузлів, залізничних хабів, портів та енергетичних об'єктів. За оцінками KSE Institute, війна призвела до руйнування або пошкодження понад 15% елеваторних потужностей, що різко збільшило уразливість внутрішнього ринку [13]. Саме тому акценти політики змістилися від ринкової рівноваги до інституційно-безпекових механізмів, орієнтованих на оперативне відновлення інфраструктури та забезпечення функціонування продовольчих ланцюгів навіть у кризових умовах.

Український досвід формування державних інтервенційних фондів зерна, а також практики резервування на рівні регіонів і територіальних громад підтверджують актуальність цієї парадигми. В окремих громадах було створено локальні фонди зерна та продовольства, що забезпечували можливість оперативного реагування на гуманітарні виклики й підтримку населення базовими продуктами у випадку блокади логістичних маршрутів. Таким чином, інституційно-безпекова парадигма постає не лише як теоретична конструкція, але й як практичний інструмент організації продовольчої політики у воєнних і післявоєнних умовах.

Особливого значення в умовах війни набуває концепція локальної стійкості (resilience theory), яку розвивають на основі ідей Р. Патнема [14] щодо соціального капіталу та довіри в громадах, а також досліджень представників школи екологічної економіки, які акцентують увагу на значенні адаптивних інституційних структур в системі антикризового

управління [15]. Фундаментальною передумовою даної теорії є положення про те, що саме локальний рівень організації соціально-економічних відносин (територіальні громади, кооперативи, малі фермерські господарства) здатний оперативно мобілізувати наявні ресурси, у той час як функціонування загальнодержавних регулятивних механізмів в умовах війни часто перевантажені або заблоковані.

Український досвід після 2022 р. демонструє валідність зазначеної тези. Територіальні громади стали ключовими агентами продовольчого забезпечення, здійснюючи організацію продовольчих пунктів, формування комунальних запасів зерна та борошна, підтримку внутрішнього забезпечення продуктами харчування. Важливою ініціативою стали програми «Сади Перемоги», спрямовані на залучення домогосподарств та шкільних закладів до вирощування овочів для власних потреб і громадських кухонь. Крім того, активний розвиток отримали короткі ланцюги постачання типу «виробник–споживач», які мінімізували залежність від далеких логістичних маршрутів та дозволяли уникати ризиків блокад [16].

Результати наукових досліджень засвідчують, що локальні ініціативи часто виявлялися ефективнішими порівняно з централізованими управлінськими механізмами [17]. Характерною особливістю цих ініціатив була швидка адаптація до специфічних потреб конкретних регіонів: у прифронтових областях пріоритетом ставало забезпечення базовими продуктами харчування, тоді як у більш безпечних регіонах акцент робився на організації переробки та підтримці внутрішніх ринків. Подібна практика корелює з міжнародним досвідом: під час воєн у Сирії чи Лівані саме локальні мережі фермерів і громадські продовольчі банки відігравали ключову роль у продовольчому забезпеченні населення.

Крім економічного аспекту, локальна стійкість має соціальний вимір, яка зміцнює горизонтальні зв'язки довіри всередині громад, посилює соціальний капітал і створює основу для самоорганізації у кризових умовах. Як підкреслює О. Дяконенко, соціальний капітал є важливішим ресурсом у кризових

ситуаціях, ніж фінансові чи навіть інституційні механізми, оскільки він забезпечує швидку мобілізацію та взаємопідтримку [18].

Таким чином, теорія локальної стійкості в українських умовах воєнного часу трансформується з академічної концепції у практичний інструмент продовольчої політики і демонструє здатність громад до самоорганізації та використання локальних ресурсів, що є не лише допоміжним елементом, а й фундаментальною складовою системи національної продовольчої безпеки.

Додатковою теоретичною концептуалізацією є концепція «кризового фермерства», яка підкреслює унікальну роль дрібних і середніх сільськогосподарських виробників у воєнних умовах. В основі цієї концепції лежить ідея, що малі аграрні підприємства, незважаючи на обмеженість ресурсного потенціалу, демонструють здатність до швидкої адаптації сектору завдяки високому рівню мобільності, простим організаційно-управлінським структурам та використанню сімейних трудових ресурсів. Наукові дослідження сімейного фермерства показують, що такі господарства виконують не лише виробничу, а й соціальну функцію – вони забезпечують підтримку рівня зайнятості в сільській місцевості, сприяють збереженню локальних ринкових структур і слугують «буфером» проти зовнішніх шоків [19].

В українських реаліях 2022–2024 рр. роль дрібних фермерських господарств проявилася з особливою виразністю. У Харківській, Чернігівській, Миколаївській та частково Запорізькій областях дрібні фермери зберегли виробництво навіть у зоні активних бойових дій. Завдяки локалізованим ринкам збуту, використанню трудових ресурсів власних сімей та незначній залежності від великих логістичних маршрутів забезпечили можливість оперативного відновлення виробничих процесів і задоволення потреб місцевого населення у базових продуктах харчування. Це підтверджує тезу, що в умовах воєнних викликів «кризове фермерство» трансформується не лише в економічного суб'єкта, а й у соціальний стабілізаційний механізм, здатний забезпечити сталий розвиток сільських територій.

Міжнародний досвід також підтверджує значення цього феномену. Під час конфліктів у Сирії та Лівані саме дрібні господарства забезпечували продовольчу підтримку локальних спільнот, тоді як великі агрохолдинги були паралізовані внаслідок руйнування інфраструктури. Дослідження африканського континенту (Ефіопія, Південний Судан) показали, що малі фермери часто є єдиним джерелом стійкого доступу до продуктів у зонах конфлікту, адже вони базуються на використанні місцевих ресурсів та уникають надмірної залежності від глобальних ланцюгів постачання.

Важливою складовою концепції «кризового фермерства» є її гуманітарно-соціальна функція. Малі господарства забезпечують не лише продовольчу підтримку, але й збереження соціальної структури села: вони формують можливості для самозайнятості, знижують масштаби вимушеної міграції, підтримують відтворення людського капіталу у громадах. У цьому контексті фермерство в умовах воєнних викликів виступає не лише економічною категорією, але й інституційним елементом стійкості суспільства.

Отже, «кризове фермерство» можна розглядати як специфічну адаптивну модель аграрного виробництва, що функціонує у надзвичайних ситуаціях. Воно поєднує риси ринкової та гуманітарної логіки, забезпечуючи мінімальну продовольчу стабільність на локальному рівні та водночас виконуючи роль соціального амортизатора. Це визначає потенціал концепції для подальшого розвитку як у теоретичному, так і в практичному вимірі, особливо в країнах, що переживають воєнні чи гуманітарні кризи.

У сукупності розглянуті підходи свідчать про формування нової парадигми продовольчого забезпечення, яка інтегрує економічні, безпекові, гуманітарні та локально-організаційні виміри. Цей синтез стає закономірною відповіддю на воєнні виклики та глобальні кризи, що дедалі частіше виходять за межі економічної логіки й охоплюють широкий спектр соціально-політичних і безпекових факторів. Війна в Україні не лише актуалізувала окремі концепції – інституційно-безпекову парадигму, гуманітарно-економічний підхід, теорію локальної стійкості та концепцію

«кризового фермерства», але й спричинила їх взаємопроникнення та поєднання у нову наукову рамку аналізу.

Сучасні дослідники підкреслюють, що продовольча політика в умовах нестабільності має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході. Як зазначає Дж. Клапп, продовольчі системи слід розглядати не лише як економічні структури, але й як політичні та соціальні утворення, чутливі до глобальних ризиків і локальних криз [20]. Українські науковці додають, що в умовах війни роль локальних інституцій і громад стає ключовою, адже вони забезпечують життєздатність продовольчих систем на місцях [21].

Таким чином, у нових умовах продовольча політика вже не може розглядатися виключно як частина аграрної економіки. Вона трансформується у комплексну сферу, що визначає стійкість держави та суспільства в цілому, інтегруючи інструменти економічного управління, безпекові стратегії, соціальні практики та гуманітарні механізми. Зазначені процеси створюють підґрунтя для формування нової міждисциплінарної наукової школи, в рамках якої продовольче забезпечення досліджується в контексті глобальної дестабілізації, воєнних конфліктів та кліматичних змін.

Воєнний стан в Україні актуалізував розробку нових наукових підходів до концептуалізації та організації системи продовольчого забезпечення. Ці підходи виходять за рамки традиційних концепцій, які зосереджувалися переважно на балансі виробництва й споживання та інституційних механізмах регулювання, і інтегрують економічні, безпекові, соціальні та технологічні чинники. Нова реальність вимагає посилення адаптивності, гнучкості, багатовимірності та стійкості продовольчих систем. У цьому контексті можна виокремити кілька теоретичних концепцій, що поступово набувають системного характеру.

Сьогодні поступово формується концепція воєнної продовольчої економіки, яка покликана пояснити особливості функціонування аграрного сектору в умовах зруйнованої інфраструктури, мобілізації обмежених ресурсів та звуження зовнішньоторговельних можливостей.

Методологічною основою концепції виступають класичні й сучасні дослідження з економіки війни, що акцентують на механізмах перерозподілу ресурсів між військовими та цивільними потребами [21]. У межах цього підходу аналізуються зміни виробничих пріоритетів та посилення ролі державного втручання й регуляторної функції у забезпеченні продовольчої стабільності. Цей підхід дозволяє дослідити специфіку структурних трансформацій аграрного сектору України: від скорочення посівних площ у прифронтових регіонах та зниження врожайності через мінування та нестачу ресурсів до пошуку альтернативних каналів експорту в умовах блокади морських портів. Паралельно відбувається диверсифікація логістичних мереж: створення сухопутних маршрутів через Польщу, Румунію та Словаччину, розвиток дунайських портів, застосування «коридорів солідарності» ЄС, що частково компенсували втрату традиційних чорноморських шляхів.

Особлива увага у межах цієї концепції приділяється пріоритетності забезпечення внутрішнього ринку. Державна продовольча політика набуває спрямування на гарантування базового рівня продовольчої безпеки для населення, включно зі створенням державних і регіональних резервів зерна та продовольчих продуктів. Це набуває особливого значення у періоди пікових ризиків – руйнування енергетичної інфраструктури, атак на елеватори й склади, порушень логістичних ланцюгів.

Важливою складовою воєнної продовольчої економіки є інтеграція міжнародної гуманітарної допомоги як стабілізуючого чинника. Організації на кшталт FAO, WFP, USAID та Червоного Хреста забезпечують не лише прямі продовольчі поставки, а й фінансові програми підтримки фермерів, постачання насіннєвого матеріалу та мінеральних добрив, грантові програми для збереження виробничого потенціалу. Таким чином, зовнішні гуманітарні й фінансові механізми стали невід’ємною частиною функціонування українського аграрного сектору у воєнний період.

Український досвід 2022–2024 рр. підтверджує, що в умовах блокади портів,

руйнування логістичних мереж та масштабних територіальних втрат воєнна продовольча економіка набуває статусу провідного інструмента забезпечення життєздатності країни. Її визначальними рисами є посилення ролі держави, гнучка адаптація до наявних обмежень, орієнтація на задоволення внутрішніх потреб і активне залучення міжнародної підтримки. У перспективі ця концепція може стати фундаментом для розробки спеціальних політик «економіки стійкості», орієнтованих на довготривале функціонування продовольчих систем у ситуаціях криз і конфліктів.

Теорія продовольчої стійкості у сучасному науковому дискурсі виходить за межі класичного підходу до продовольчої безпеки, який базувався на забезпеченні фізичної наявності продуктів, їх доступності та якості. Якщо традиційні концепції трактували продовольчу безпеку як стан рівноваги, то стійкість розглядається як динамічна здатність системи витримувати потрясіння та відновлювати функціональність [22]. Це означає, що у центрі уваги перебуває не лише результат (наявність продовольства), а й процес – механізми адаптації та довгострокова спроможність системи до відновлення. В Україні після 2022 р. ця концепція набула особливої актуальності. Руйнування портової інфраструктури, блокада Чорного моря, пошкодження елеваторів і складів продемонстрували вразливість класичної моделі, орієнтованої на експорт зерна через обмежені транспортні коридори. У відповідь було розроблено нові механізми: використання дунайських портів, переорієнтація транспортних потоків на залізничні маршрути через країни ЄС, розширення автомобільних перевезень та створення локальних логістичних хабів. Одночасно розпочалося формування регіональних резервів продовольства і впровадження страхових програм для агровиробників у співпраці з міжнародними партнерами. Це підтвердило, що українська продовольча система здатна зберігати функціональність навіть у надзвичайних умовах.

У Європейському Союзі ідея продовольчої стійкості вже кілька років використовується як

стратегічна рамка Farm to Fork та Європейського зеленого курсу. Основні акценти робляться на диверсифікації джерел постачання, розвитку органічного виробництва, зменшенні залежності від імпорту критичних ресурсів, а також на створенні комплексної системи управління ризиками у сільському господарстві. ЄС активно інвестує у програми агрострахування, резервні фонди та цифрові платформи моніторингу продовольчих потоків, що дає змогу оперативно реагувати на глобальні кризи – від пандемії COVID-19 до війни в Україні.

В африканських країнах, навпаки, теорія продовольчої стійкості переважно розвивається у контексті боротьби з кліматичними загрозами й воєнними конфліктами. У таких державах, як Ефіопія чи Південний Судан, основний акцент робиться на підтримці локальних фермерів, створенні продовольчих банків громад, організації гуманітарних коридорів та інтеграції традиційних практик у сучасні моделі управління ризиками. Як показують дослідження FAO, стійкість продовольчих систем у цих регіонах значною мірою залежить від локальних ініціатив і зовнішньої підтримки міжнародних донорів [23].

Таким чином, порівняння досвіду України, ЄС та Африки демонструє різні акценти в реалізації теорії продовольчої стійкості. Україна зосередилася на збереженні виробництва та розвитку альтернативних логістичних рішень; ЄС – на інституційному закріпленні довгострокових стратегій і «зелених» підходів; Африка – на локальній адаптації та виживанні громад. Спільним є те, що в усіх випадках продовольча стійкість розглядається не лише як економічна категорія, а як комплексна система, яка поєднує економіку, соціальну політику, безпекові стратегії та міжнародну співпрацю.

Війна в Україні радикально змінила підхід до продовольчої політики та надала новий зміст поняттю стійкості. Якщо раніше пріоритетом вважалося забезпечення виробництва, доступності та якості продуктів харчування, то після 2022 р. основним завданням стало збереження функціональності продовольчої системи за умов постійних шоків. Це стало основою для формування української моделі

продовольчої стійкості, яка поєднує державні, регіональні та локальні ініціативи з міжнародною підтримкою.

Найважливішими викликами стали руйнування інфраструктури, блокада портів, обмеженість логістики та зростання воєнних ризиків для виробництва. Значна частина елеваторних і портових потужностей була пошкоджена або окупована, що змусило країну розробляти альтернативні маршрути через Дунай і країни ЄС. Паралельно виникла потреба у децентралізації системи зберігання та транспортування зерна, а також у створенні резервних запасів на рівні регіонів і громад.

Важливою складовою стало залучення міжнародної гуманітарної допомоги, яка не лише забезпечувала прямі продовольчі поставки, але й підтримувала виробників шляхом постачання насіннєвого матеріалу, мінеральних добрив, засобів захисту рослин і забезпечення фінансової підтримки [24]. Соціально-гуманітарний вимір також набув пріоритетного значення: мільйони внутрішньо переміщених осіб і домогосподарств, які втратили джерела доходів, потребували адресної підтримки. Важливу роль у цьому процесі відіграли програми FAO, WFP та Червоного Хреста.

Українська модель продовольчої стійкості включає кілька ключових елементів: диверсифікацію логістичних маршрутів, формування децентралізованих резервів, використання фінансових та страхових інструментів, розвиток коротких ланцюгів постачання, інтеграцію гуманітарних програм і цифровізацію моніторингу запасів. Загалом модель продовольчої стійкості демонструє гнучкість та здатність швидко адаптуватися до кризових умов.

Перспективи розвитку цієї моделі полягають у створенні національної системи управління продовольчою стійкістю, розбудові цифрових платформ моніторингу, інтеграції до європейського аграрного ринку через «коридори солідарності», зміцненні ролі громад у формуванні локальних продовольчих резервів та тіснішому поєднанні продовольчої і соціальної політики.

Таким чином, українська модель продовольчої стійкості формується як гібридна система, що поєднує державні рішення,

локальні ініціативи та міжнародну підтримку. Вона сформувалась як реакція на воєнні виклики та має потенціал для еволюції у стратегічний інструмент післявоєнного відновлення і довгострокового розвитку аграрного сектору України.

Сьогодні активно розвивається інформаційно-цифрова модель продовольчого забезпечення, яка ґрунтується на широкому застосуванні цифрових технологій для моніторингу процесів виробництва, зберігання, транспортування та експорту агропродовольчої продукції. Потреба у такому підході зумовлена тим, що в умовах війни й глобальної турбулентності традиційні механізми управління продовольчими системами виявляються недостатньо ефективними, повільними й непрозорими, тоді як цифрові інструменти забезпечують оперативність, узгодженість та підвищену прогнозованість функціонування системи.

Ключова ідея концепції полягає у створенні інтегрованих інформаційних платформ, які дозволяють відстежувати весь ланцюг руху продовольчих ресурсів – від виробника до кінцевого споживача чи експортного терміналу [20]. В Україні цифровими інструментами стали AgriChain, GrainTrack, «єЗерно», а на міжнародному рівні – EU Solidarity Lanes, які забезпечили альтернативні канали експорту та контроль за транскордонними поставками. Їхнє використання дало змогу мінімізувати логістичні ризики, пов'язані з блокадою морських портів, і водночас інтегрувати український аграрний сектор до європейських ринків.

Досвід Європейського Союзу підтверджує стратегічну важливість цифровізації. Системи TRACES (Trade Control and Expert System), FaST (Farm Sustainability Tool) забезпечують моніторинг транскордонної торгівлі, сертифікацію продукції та відстеження екологічних параметрів сільського господарства. У США діє WBSCM (Web-Based Supply Chain Management System), яка дає змогу контролювати державні закупівлі продовольства, логістику постачань та гуманітарні програми. Ці приклади демонструють, що цифрові інструменти стають не лише управлінським, а й стратегічним ресурсом безпеки.

Для України інформаційно-цифрова концепція продовольчого забезпечення реалізується на кількох рівнях. На макrorівні передбачає інтеграцію державних баз даних, реєстрів і систем контролю з європейськими цифровими інфраструктурами. На мезорівні – розвиток платформ для агропідприємств і трейдерів, які забезпечують контроль запасів, оптимізацію експортних потоків та скорочення транзакційних витрат. На мікрорівні – впровадження цифрових інструментів обліку та моніторингу на рівні фермерських господарств, що забезпечує прозорість і довіру до продукції на міжнародних ринках.

Важливим виміром цієї концепції є цифрова прозорість та антикорупційний ефект. Використання блокчейн-рішень і автоматизованих систем відстеження руху продукції знижує ризики зловживань у торгівлі зерном, сприяє ефективнішому розподілу гуманітарної допомоги та підвищує рівень довіри міжнародних партнерів.

Таким чином, інформаційно-цифрова концепція стає одним із ключових інструментів української продовольчої політики. Вона не лише дозволяє управляти ризиками та підвищувати ефективність внутрішнього ринку, але й відкриває перспективи для глибшої інтеграції України у глобальні ланцюги постачання продовольства, що є важливим елементом післявоєнної відбудови та стратегії європейської інтеграції.

Нині формується соціально-інклюзивна модель продовольчого забезпечення, яка виходить за межі традиційних економічних та безпекових підходів, поєднуючи інструменти соціальної політики й гуманітарної допомоги. Її актуальність зумовлена тим, що в умовах війни сама лише наявність продовольства в країні не гарантує його рівного доступу для всіх груп населення. Український досвід підтвердив, що мільйони внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, дітей і людей похилого віку опинилися в ситуації, коли ринкові механізми виявилися неспроможними задовольнити їхні першочергові потреби у харчуванні. Цей підхід узгоджується з ідеями А. Сена щодо «entitlement approach», відповідно до якого ключовим чинником виступає не стільки фізична наявність їжі, скільки можливість конкретної особи отримати до неї доступ [25]. У

сучасних умовах війни ця логіка набуває особливого значення: продовольство має розглядатися як елемент соціальної політики та як інструмент підтримки людського капіталу.

У практичному вимірі соціально-інклюзивна модель включає низку адресних інструментів: електронні ваучери на харчування, цільові грошові трансферти, безкоштовні продуктові набори для вразливих категорій, організацію громадських кухонь, розвиток локальних гуманітарних хабів. Важливою складовою є координація міжнародних програм (FAO, WFP, Червоний Хрест, USAID) інтегрованих у національну систему соціального захисту, що дозволяє забезпечити рівномірний і справедливий розподіл допомоги.

Соціально-інклюзивна модель виконує не лише економічні, а й важливі суспільні функції: зміцнює соціальну згуртованість, зменшує напруження між різними соціальними групами, запобігає гуманітарним кризам і формує довіру населення до державних і міжнародних інституцій. У сільських громадах вона додатково стимулює збереження людського капіталу, створюючи умови для того, щоб населення залишалися у своїх регіонах, а не шукали засоби існування в інших країнах.

Таким чином, соціально-інклюзивна модель розширює традиційні уявлення про продовольче забезпечення, інтегруючи гуманітарні, соціальні та економічні механізми в єдину систему. Дана модель дозволяє підтримувати не лише фізичне виживання населення, а й соціальну стійкість, формуючи основу для післявоєнного відновлення та сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведене дослідження засвідчило, що війна в Україні кардинально трансформувала парадигму продовольчого забезпечення,

оскільки традиційні теоретичні підходи, що ґрунтувалися на ринкових механізмах та економічній рівновазі, виявилися недостатніми для регулювання процесів у кризових умовах. Сформувалася нова міждисциплінарна парадигма, яка поєднує елементи економічної теорії, інституціонального аналізу, соціологічних досліджень та теорії національної безпеки. Дана парадигма розглядає продовольство не лише як товар чи економічний ресурс, а як стратегічний елемент національної безпеки та соціальної стабільності.

Сучасне розуміння продовольчої політики передбачає інтеграцію безпекових, гуманітарних та локальних факторів у єдину систему управління. Це обумовлює посилення ролі держави у формуванні стратегічних продовольчих резервів, створення цифрових платформ для моніторингу та управління потоками продовольства, а також активне використання інклюзивних програм соціального захисту, спрямованих на підтримку вразливих груп населення. Водночас важливого значення набувають локальні стратегії формування регіональної продовольчої стійкості, що дозволяють громадам формувати мінімальні продовольчі запаси та організовувати короткі ланцюги постачання.

Таким чином, війна спричинила глибоку трансформацію теоретичних засад продовольчого забезпечення, змістивши акцент з ринкових механізмів на комплексний підхід, що враховує економічні, інституційні, соціальні та безпекові чинники. Для України це актуалізує необхідність розробки адаптивної моделі продовольчої безпеки, здатної забезпечити синергію ринкової ефективності, соціальної інклюзивності та операційної стійкості в умовах системних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєва, М. Межевікіна, А. Філіпенко. Київ : Port-Royal, 2001. 594 с.
2. Мальтус Т. Р. Дослідження про закон народонаселення / пер. з англ. О. Васильєва. Київ : Port-Royal, 2001. 351 с.
3. Рікардо Д. Начала політичної економії та оподаткування / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Port-Royal, 2002. 422 с.

4. Сало І., Степура Л., Івановський А. Теоретичні підходи до ринкового регулювання економіки країни. Продовольчі ресурси. 2022. Т. 10, № 19. С. 232–241.
5. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму. Фірми, маркетинг, укладання контрактів / пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 457 с.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
7. FAO. Building resilience for food security and nutrition: The role of social protection. Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018. 148 p.
8. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 159 p.
9. Проданова Л. В., Клімов А. І., Кичко Д. В. Світові тенденції та український вимір агроекономічної безпеки. Актуальні проблеми економіки. 2021. № 11. С. 91–102.
10. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми і держава. 2023. Вип. 1 (28). С. 115–128.
11. Clapp J. Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense. Food Policy. 2017. № 66. P. 88–96.
12. Béné C., Headey D., Haddad L., Von Grebmer K. Is resilience a useful concept in the context of food security and nutrition programmes? Some conceptual and practical considerations. Food Security. 2016. № 8 (1). P. 123–138.
13. KSE Institute. Russia will pay: Agriculture losses review. Київ : Kyiv School of Economics, 2023. 45 с.
14. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York : Simon & Schuster, 2000. 541 p.
15. Folke C. Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. Global Environmental Change. 2006. № 16 (3). P. 253–267.
16. Присяжнюк Н. М., Никоненко О. А., Корінець Р. Я., Перерва Г. Л. «Сади перемоги» – інструмент активізації населення задля посилення продовольчої безпеки. Сталій розвиток економіки. 2024. № 2 (49). С. 319–324.
17. Пономаренко О. С., Морозюк Ю. В., Нинюк М. А. Вплив воєнних дій на ефективність державного управління в Україні. Академічні візії. 2024. № 32. С. 45–53.
18. Дяконенко О. Соціальний капітал територіальних громад України в умовах війни: сучасні трансформації та прогнозні зрушення. Демографія та соціальна економіка. 2023. Т. 52, № 2. С. 54–71.
19. Солоненко Ю. В. Інституалізація сімейного фермерського господарства в контексті розвитку сімейного бізнесу в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2016. № 3. С. 55–62.
20. Лагодієнко В. В., Козак К. Б., Лагодієнко Н. В., Богданов О. О. Механізми формування інвестиційної політики в умовах війни та повоєнної відбудови економіки регіону. Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит. 2025. № 5 (208). С. 45–62.
21. Adger W. N. Social and ecological resilience: are they related? Progress in Human Geography. 2000. № 24 (3). P. 347–364.
22. Food and Agriculture Organization (FAO). Assessment of risk management strategies for food security. 2023. URL: <https://www.fao.org/risk-management-foodsecurity/en/>.
23. Артимонова І., Семисал А., Герасименко І. Роль маркетингу в підвищенні ефективності системи товароруку насіння зернових культур. Економічний аналіз. 2024. Т. 34, № 4. С. 421–430.
24. Sen A. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford : Clarendon Press, 1981. 257 p.

REFERENCES

1. Smith, A. (2001). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* (O. Vasylieva, M. Mezhevikina, & A. Filipenko, Trans.). Kyiv: Port-Royal. (Original work published 1776)
2. Malthus, T. R. (2001). *An essay on the principle of population* (O. Vasylieva, Trans.). Kyiv: Port-Royal. (Original work published 1798)
3. Ricardo, D. (2002). *On the principles of political economy and taxation* (V. Shovkun, Trans.). Kyiv: Port-Royal. (Original work published 1817)
4. Salo, I., Stepura, L., & Ivanovskyi, A. (2022). Theoretical approaches to market regulation of the country's economy. *Food Resources*, 10(19), 232–241.
5. Williamson, O. E. (2001). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting* (Trans. from English). Kyiv: ArtEk. (Original work published 1985)
6. North, D. (2000). *Institutions, institutional change and economic performance* (I. Dziub, Trans.). Kyiv: Osnovy. (Original work published 1990)
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2018). *Building resilience for food security and nutrition: The role of social protection*. Rome: FAO.
8. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Prodanova, L. V., Klimov, A. I., & Kychko, D. V. (2021). Global trends and the Ukrainian dimension of agro-economic security. *Actual Problems of Economics*, (11), 91–102.
10. Artemenko, L., Marynenko, N., Kramar, I., & Hats, L. (2023). Food security of Ukraine under military aggression: State and prospects. *Socio-Economic Problems and the State*, 1(28), 115–128.
11. Clapp, J. (2017). Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense. *Food Policy*, 66, 88–96.
12. Béné, C., Headey, D., Haddad, L., & Von Grebmer, K. (2016). Is resilience a useful concept in the context of food security and nutrition programmes? Some conceptual and practical considerations. *Food Security*, 8(1), 123–138.
13. KSE Institute. (2023). *Russia will pay: Agriculture losses review*. Kyiv: Kyiv School of Economics.
14. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
15. Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253–267.
16. Prysiashniuk, N. M., Nykonenko, O. A., Korinets, R. Ya., & Pererva, H. L. (2024). “Victory gardens” as a tool for activating the population to strengthen food security. *Sustainable Development of Economy*, (2)49, 319–324.
17. Ponomarenko, O. S., Moroziuk, Yu. V., & Nyniuk, M. A. (2024). The impact of military actions on the effectiveness of public administration in Ukraine. *Academic Visions*, (32), 45–53.
18. Diakonenko, O. (2023). Social capital of territorial communities of Ukraine during war: Current transformations and projected shifts. *Demography and Social Economy*, 52(2), 54–71.
19. Solonenko, Yu. V. (2016). Institutionalization of family farming in the context of family business development in Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, (3), 55–62.
20. Lahodiienko, V. V., Kozak, K. B., Lahodiienko, N. V., & Bohdanov, O. O. (2025). Mechanisms for forming investment policy under conditions of war and post-war reconstruction of the regional economy. *Energy Saving. Power Engineering. Energy Audit*, (5)208, 45–62.

21. Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347–364.
22. Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). *Assessment of risk management strategies for food security*. <https://www.fao.org/risk-management-foodsecurity/en/>
23. Artimonova, I., Semysal, A., & Herasymenko, I. (2024). The role of marketing in improving the efficiency of the seed grain distribution system. *Economic Analysis*, 34(4), 421–430.
24. Sen, A. (1981). *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

Dmytro Kyrishun, PhD Student, Department of Finance, Banking and Insurance, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Transformation of food security theories under the impact of war

Abstract

Introduction. Food security has traditionally been conceptualised as a fundamental economic category encompassing the system of mechanisms for the production, distribution, and consumption of food to meet the needs of the population. Classical and neoclassical approaches primarily emphasised market mechanisms, state regulation, and international trade in shaping a sustainable food supply system. Armed conflicts fundamentally alter this paradigm, as they destroy production and logistics infrastructure, obstruct export routes, and exacerbate the threat of food shortages. Under such circumstances, food security acquires not only an economic but also a humanitarian and security dimension, since the viability of society and the resilience of the state depend on its effectiveness.

Methodology. This study employs general scientific and specialised research methods, namely: analysis and synthesis – to examine the evolution of theoretical concepts of food security from classical to contemporary approaches and to reveal their limitations under crisis conditions; the historical-logical method – to investigate the transformation of theoretical foundations of food security under the influence of wartime challenges; systematisation – to identify new models of food policy that have emerged during armed conflict; comparison – to conduct a comparative analysis of Ukraine’s experience in building food resilience with that of the EU and African countries; dialectical method – to uncover contradictions between traditional market mechanisms and the requirements of crisis management in food systems; abstract-logical method – to construct theoretical models of wartime food economy and socially inclusive provision; and generalisation – to formulate conclusions on the transformation of the food security paradigm in conditions of war and post-war recovery.

Results. Classical and neoclassical economic theories laid the foundation for analysing food security, framing it as a strategic resource and a domain governed by market mechanisms and international trade. In the second half of the twentieth century, institutional approaches gained prominence, stressing the role of the state and international organisations in stabilising food systems. The war in Ukraine has exposed the vulnerability of the globalised model and has given rise to new concepts – the wartime food economy, the institutional-security paradigm, the theory of local resilience, and “crisis farming”. As a result, food policy has acquired an interdisciplinary character, integrating economic, security, social, and humanitarian dimensions, and has become a key element of both national and global security.

Keywords: food policy; food security concept; classical and neoclassical theories; institutional economics; digital technologies; socially inclusive model.

Cite as: Kyrishun, D. (2025). Transformation of food security theories under the impact of war. *Economic analysis*, 35 (2), 485-497. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2025.02.485>